

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 8, July- Dec. 2023

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی - دسمبر 2023ء، مسلسل شمارہ 16

☆ ڈاکٹر بدر مسعود خان، ڈاکٹر شائستہ حمید خان

SRAIKI, URDU AND PERSIAN POETRY OF KHURAM BAHAWALPURI

خرم بہاولپوری دی سرائیکی، اُردو تے فارسی شاعری

Abstract

Hafiz Naseer ud din Khurum Bahawalpuri is one of the prominent personalities of the Ex princely state Bahawalpur. His multi-dimensional and multi lingual poetry is the essence of literary society. He has written his feelings in verses of Persian, Urdu and Siraiki poetry. His mother land has been place of mysticism and dignity. Many ancient places like sui-vehar, Pattan Munara, Fort marot has been seen in his poetry. Khurum is the bridge between classical and modern Siraiki poetry. He introduces the Ghazal for his language. He has a great attachment with music. A musical instrument Tamboora remain with him during his visit to recreational places. Ghalib, Khusro and Hafiz seem his guider in poetry. He lost his

☆ اسٹنٹ پروفیسر سرائیکی، دی اسلامیہ یونیورسٹی آف بہاولپور

☆ ایسوسی ایٹ پروفیسر اُردو، جی سی یونیورسٹی، لاہور

collection of Ghazals in a poetic symposium, it hurts khurum a lot and it became the cause of his death. His poetry is full of love, peace and harmony. In this research paper, Khurram's Persian, Urdu and Saraiki poetry has been briefly analyzed.

Keywords: Personalities, Bahawalpur, Persian, Language, Poetry

حافظ نصیر الدین خرم بہاولپوری دی پیدائش 6 فروری 1870ء تے مرن دن 8 نومبر 1951ء اے۔ اوہناں دی لگ بھگ اکاسی سالہ حیاتی بڑی تنگی تے غریبی وچ لنگھی۔ زندگی دا ڈھیر حصہ استاد دی حیثیت نال لنگھایا۔ ڈھیر چر احمد پور شرقیہ ہائی سکول وچ بالائے نون فارسی پڑھاندے رہے۔ اوہناں دے پیو مولوی محمد حسن والئی ریاست دے اتالیق تے اچ کوٹی دے عالم سن۔ سابقہ ریاست بہاول پور وچ اوہناں دی ڈھیر عزت سی۔ خطہ بہاولپور علم، عرفان تے حکمت، تصوف دا قدم مرکز اے۔ اسلام توں پہلاں اتھے علم دا وڈا چرچا سی۔ ایس دھرتی تے ایسے بے شمار آثار نیں جیہڑے گزرے ویلے دی داستان نیں۔ ضلع رحیم یار خان وچ پتن منارہ، بہاولپور وچ سوئی و ہارتے بہاول نگر دے قلعہ مروٹ وچ جین مندر، گیان دھیان دے قدیم مرکز نیں۔ امن دے پجاری گوتم بدھ اپنی تعلیم واسطے جنہاں علاقیاں نوں منتخب کیتا اوہدے وچ خطہ بہاولپور شامل سی:

”ضلع بہاول پور وچ سوئی و ہارتے مقام تے بدھ مت دور دی ای خانقاہ دے نشانات موجود نیں۔ ایہ خانقاہ مہاراجہ کنشگاری مندیشنی دے باہراں سال بعد تعمیر ہوئی سی۔ ایسے قدیم قلعے دے نشانات ملدے نیں جیہڑا چتوڑ دے حاکم مروٹ تعمیر کروایا سی اتے اوہدی سچ برہمن نال جنگ وی اس مقام تے ہوئی سی۔ ایس قلعے وچ جین مندر جین مت دے پیروکاراں دے مرکز دی حیثیت رکھدا سی۔ پرے پرے دے لوک اتھے آکے تعلیم حاصل کردے سی۔ رحیم یار خان وچ پتن مناراوی بدھ مت دی تعلیمات دا

مرکز سی تے ایس مذہب دے پیروکار یا ترائی اتھے آندے سی۔ (1)

خرم بہاول پوری سرانیکی زبان دے ترتیج دور دے وڈے شاعر سن۔ حضرت خواجہ فرید توں بعد سرانیکی شاعری وچ مولانا خرم توں اڈ کوئی دو جاناں سامنے نہیں آیا۔ خرم طبیعت دے ظریف، خوش مزاج، لطیفہ گو، کمال دا مطالعہ تے مشاہدہ رکھن والے شاعر سن۔ زمانے دی ناقدری پاروں ڈھیر حساس ہو گئے اوہناں نوں موسیقی نال لگا سی نال موسیقی دے اسرار تے رموز دی ڈونگھیا ئی نال واقفیت سی۔ اپنے قد توں اچا اک طبورہ ہمیشہ اوہناں دے نال ہوند اجیہدے تارچھیڑ دے، گاندے، سنا دے تے محفل اتے جادو کر دیندے۔ اوہناں دے سنگتی بلی اوہناں نوں ہر سال ساون دی مہینے ساون لئی لے جان دے۔ اوہناں دیاں گلاں توں خوش ہوندے۔ خرم سانوی لئی ستلجیاں روہی دی نہر جان دے۔ ساون تے اپنا طبورہ بہت زور نال وجاندے:

جسے میں زندگی سمجھا وہ زندان سلاسل ہے
اجل سمجھا ہے جس کو دل وہ بحر غم کا ساحل ہے
اگر میرا پتہ پوچھیں تو عدم ان سے کہہ دینا
فقیر بے نوا ہے اک گدا ہے اک ساحل ہے (2)

عشق مجازی یا مجازی مفہوم دھانی بارے شعروچ حافظ جیہے بزرگ شاعر آکھدے نیں۔ محبوب دے وجود دا ہر حصہ سرتوں پیراں تیں ساریاں دی باطنی رجھوں ظاہری ڈھبوں تعریف کیتی اے۔ خرم فطرتاً عاشق مزاج سن۔ کلاسیکی شاعری تصور محبوب دے آہروں باہروں گھمدی اے۔ شاعری لئی محبوب اک مرکز اے۔ اڈواڈ شاعران نیڑے محبوب دا تصور وکھ حیثیت رکھدا اے۔ میر تقی میر ساری حیاتی محبوب دے کوچے وچ رہ کے حیاتی لنگھانا چاہندے سن۔ خرم ہوراں ایہدے وچ وادھا کیتا جو وصال یا لئی خود دی فنا گزیراے۔ اوہناں دے نیڑے محبوب دا تصور تے سراپا کجھ انج اے:

یہ جو بن یہ ادا یہ ناز یہ انداز یہ چھل بل
سراپا ناز کی اٹھتی جوانی دیکھتے جاؤ
نشہ جو آنکھ میں تیرے آیا شراب کا

زرگس میں پھول کھل گیا ہے گویا محبوب کا (3)

خرم ہوراں سرانیکسی، اُردو شاعری وچ وی فارسی انداز اے۔ فارسی کلاسیکی ادب دے لازمے خرم دی شاعری وچ موجود نیں۔ اوہ ماضی دے انسان سن۔ اوہناں نوں ماضی دی ہر شے نال پیاری ماضی پرستی روایتی انداز دی عکاسی اے۔ اوہناں معاشرے دے نویں ڈھنگ اتے بحث دی تھاں پرانا ڈھنگ اپنایا۔ اوہناں کوئی گل بلبل، لیلیٰ مجنوں دی واقعہ نگاری، جنگلاں وچ پھرن، دشت جبل دی خاک چھانن تے روایتی انداز دی عکاسی اے۔ اوہ اپنی کافی نوں غزل دے نیڑے لے آئے ایس طرح سرانیکسی شاعری وچ غزل دی صنف دی باقاعدہ بنیاد رکھی گئی۔ اوہناں توں بعد کافی دی ریت اگانہہ ٹرپئی بعد وچ آون والے شاعران تے خواجہ غلام فرید سمیت سب نے خرم بہاول پوری دے ڈھنگیں کافیاں لکھیاں۔ اوہناں نوں فرید دے دور دی باقیات وی آکھیا جاسکدا اے۔ سرانیکسی زبان وچ غزل نما کافیاں تے مڈھ قدیم توں لبھدیاں نیں پر باقاعدہ سرانیکسی غزل حافظ نصیر الدین خرم بہاول پوری نے کہی سی۔ ونگی ویکھو:

خرم گریب فقیر نماں
جگ دشمن ہے شوہدے دا (4)

خرم ہوراں دی شاعری دارنگ ڈھیر گوڑھا اے۔ لفظاں تے معنیاں دا اتار چڑھا شاعری ڈھنگ مشہور منتقداں نال اے۔ کتھے غالب دارنگ اے تے کتے خسرو دی جھلک کتے حافظ شیرازی دے رنگ وچ رنگی شاعری دسدی اے۔ عشقیہ انداز خسرو، غالب تے خاص طور حافظ دے رنگ وچ رنگیا اے۔ روایتی فارسی شاعری وچ شاعران عشق مستی دی کیفیت نوں نمایاں کیتا اے۔ خرم وی ایس ڈھب دے آگونیں:

وصل دلدار خیال ست مجال ای خرم کنم
درد من بہ شدنی نیت مدا واچہ کنم (5)

اوہناں بہاول پوری قومی نظماں وی لکھیاں۔ قوم وچ محبت بھری، بچہتی تے ترقی ویکھن دے خواہش مند سن۔ اوہناں نوں احساس سی کہ نویں دور دے نویں تقاضیاں دا اسی ساتھ نہ دتا تے ایہ بیڑی سارے پور سوڈھی پانی وچ غرق ہو جاوے گی۔ مسلماناں نوں پیتے ویلے دی یاد کراندیاں اوہناں وچ اک واری فیہ حوصلہ تے عزم قوم وچ ویکھنا

چاہندے سن۔ اوہناں دے فارسی، سرائیکی تے اُردو کلام تے مشتمل اک مجموعہ ”یاد رفتگان“ عرف ”گنج شایگان“ دے ناں نال چھپ چکیا اے۔ اُردو تے فارسی تے مکمل عبور رکھن دے باوجود عظیم شاعر نے پنجابی یعنی سرائیکی شاعری نوں ارتقائے حسن بخشیا۔ اوہناں خواجہ غلام فریدی شاعری دا تعلق اجو کے عہد دی شاعری نال جوڑ دتا۔ کافی نوں عملی معنویت عطا کرن توں اڈانیویں صدی دے اخیر دی دھا کے سرائیکی شاعری وچ غزل دی توانا ترین بنیاد رکھی۔ اوہناں ستر سالہ شاعری دا انتخاب اپنی اک خاص ضخیم بیاض وچ کر رکھیا سی جیہڑی ہر ویلے اوہناں کول رہندی۔ اک دن اوہ اوہدے توں ہتھ دھو بیٹھے۔ ایس صدی پاروں خرم تے کیہ گزری، اوہدا احوال شہاب دہلوی ایس طرح دسدے نیں:

”دسمبر 1950ء وچ پنجاب دے سیلاب زدگان دی مدد لئی کل پاکستان

مشاعرہ سی۔ ایس مشاعرے وچ خرم نوں زبردست حادثہ پیش آیا جیہڑا

اخیر جان لیوا ثابت ہو یا۔ ہو یا ایس طرح جو خرم بہاول پوری اپنا کلام پڑھ

کے جدوں گھر واپس آئے تاں گھر پہنچ کے پتہ لگیا جو اوہناں دا قلمی دیوان

اوہناں کول نہیں سی۔ اوس ویلے مشاعرے وچ واپس گئے۔ کافی دیر اُتھے

تلاشی کردی رہ گئے پر اوہ کسے چور دے ایسی طرحاں ہتھ لگیا جو فیروہدی ہوا

تک نہیں لگی۔ خرم رنجیدہ ہو گئے۔ ایس حادثے دا دل و دماغ تے اپنا اثر

ہو یا جو ہر ویلے ہسن کھلن والا مسکان چہرہ وسم گیا۔ اوہ کہندے رہندے

سی جو ایس دیوان وچ اوہناں دی عمراں دی کمائی سی جیہڑی ضائع ہو

گئی“۔ (6)

ایس واقعے دے اک سال بعد خرم نومبر 1951ء نوں چلاؤنا کر گئے۔ پورا سال اوہناں دی حیاتی دا اک

اک دن بہت دردناک سی۔ اوہناں دی شگفتہ مزاجی تے بذلہ سنجی بالکل مک گئی جو خرم اپنی نو بلیکلی سوچ، پوشیدگی نال

سرائیکی شعر تے ادب وچ ترقی پسندی دے سرخیل دسدے۔ اوہناں دی دھم صرف ریاست بہاول پور تک محدود نہیں

سی سگوں برصغیر پاک ہند وچ جتھے وی اردو، فارسی تے سرائیکی سچی جاندی اوہناں دادناں روایت شکن شاعر دے

طور تے سامنے آندا۔

حوالے

1. Masood Hasan Shahab, "Auoliya-e-Bahawalpur", Bahawalpur: Urdu Academy, 1976, P:23.
2. Hayat Mirathi, (Compiler), "Bahawalpur Ka Shairi Adab", Bahawalpur: Urdu Academy, 1971, P:60.
3. Khurram Bahawalpuri, "Yad-e-Raftgan Urf Gunj-e-ShaaigaN", Bahawalpur: Baghdad Al-Jadeed, 1945, P:16.
4. Nasrullah Khan Nasir, Dr. "Saraiki Shaairi Da Irtiqaa", Multan: Saraiki Adbi Board, 2007, P:327.
5. Zaheer Ahmad Siddiqui, Prof. "Farsi Ghazal Aur uska Irtiqaa", Lahore: Majlis Tahqeeq-o-Taleef Farsi, Government College Lahore, 1993, P:59.
6. Masood Hasan Shahaab Dehlvi, "Hafiz Naseer-ud-din Khurram Bahawalpuri", Quarterly, "Al-Zubair", Issue: 2, Bahawalpur, Urdu Academy, 1989, P:23.